ئامېرىكىلىقلارنىڭ قىممەت قاراشلىرىدىكى بىر قانچە مۇھىم ئېلېمېنتلار

ئەركىن سىدىق

2019-يىلى 1-ئاينىڭ 1-كۈنى

مەن ئالدىنقى ماقالەمدە «قىممەت قاراش» نىڭ نېمە ئىكەنلىكى ھەققىدە قىسقىچە چۈشەنچە بەردىم، ھەمدە ئامېرىكىلىقلارنىڭ يادرولۇق قىممەت قاراشلىرىنى تىلغا ئېلىپ ئۆتتۈم. بىر مىللەت خەلقلىرىنىڭ قىممەت قاراشلىرى ئاشۇ مىللەتنىڭ تەقدىرىنى بەلگىلەيدىغان مۇھىم ئامىللارنىڭ بىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ھازىر قارايدىغان بولساق، ئامېرىكا نۇرغۇن ساھەلەردىكى تەرەققىياتتا دۇنيا بويىچە 1-ئورۇننى ئىگىلەپ، پۈتۈن دۇنياغا ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتىدۇ. بىز ئۇيغۇرلار بولساق بىر مىللەت سۈپىتىدە يوقىلىش خەۋپىگە، ياكى بىر مىللەت سۈپىتىدە يوقىلىش تەقدىرىگە دۇچ كېلىپ قالدۇق. مۇشۇنداق بىر ۋاقىتتا ئۆزىمىزدە يوق، ياكى بولسىمۇ يېتەرلىك ئەمەس، ئەمما ئامېرىكىلىقلاردا بار بىر قىسىم قىممەت قاراشلىرىغا ئەستايىدىل قاراپ چىقىش ناھايىتىمۇ مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. بۇ مەسىلىدە ھازىر ئىنتايىن ئېچىنىشلىق بولغان بىر ئەھۋال شۇكى، بىزنى ھازىرقىدەك ئەھۋالغا ئەكېلىپ قويغان بىر قىسىم قىممەت قاراشلىرى چەت ئەلدىكى بىر قىسىم قېرىنداشلاردا ھازىرمۇ ئوخشاشلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ، ھەمدە ئۇيغۇرلار ئۆزىنى بىر مىللەت سۈپىتىدە ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىۋاتقان داۋاغا ناھايىتى زور زىيانلارنى ئېلىپ كېلىۋاتىدۇ.

مەن مەزكۇر ماقالىدا ئامېرىكىلىقلارنىڭ قىممەت قاراشلىرىدىكى بىر قانچە مۇھىم ئېلېمېنتلارنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمەن. مەقسىتىم ھازىر خاتا قىممەت قاراشلىرىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئۆزىنىڭ ۋاقتى، ئۆزىنىڭ زېھنى ۋە ئۆزىنىڭ كۈچىنى ئىسراپ قىلىۋاتقان، شۇنىڭ بىلەن بىللە باشقىلار خەلقئارالىق ئۆلچەملەرگە ماس كېلىدىغان ھالدا ئېلىپ بېرىۋاتقانلارغىمۇ پۇتلىكاشاڭ بولۇۋاتقان بىر قىسىم قېرىنداشلارنىڭ مېڭىۋاتقان يولىنى توغرىلىۋېلىشىغا ئازراق ياردەم قىلىش.

1. ئەركىنلىك

ئامېرىكىلىقلار ئادەتتە ئۆز ۋەتىنىنى دۇنيادىكى ئەڭ ئەركىن ۋە ئەڭ ياخشى دۆلەت، دەپ ھېسابلايدۇ. ئۇلارنىڭ ئەركىنلىك چۈشەنچىسى ئامېرىكىنىڭ قۇرغۇچىلىرىدىن كەلگەن بولۇپ، ئۇلار مۇنداق قارايدۇ: ھەممە ئادەم باراۋەر؛ ھۆكۈمەتنىڭ ۋەزىپىسى ھەر بىر ئادەمنىڭ كەم بولسا بولمايدىغان ئاساسي ھوقۇقلىرىنى قوغداش؛ ئامېرىكا ئاساسي قانۇنىدىكى كىشىلىك ھوقۇق قانۇنى ئىندىۋىدۇئاللارنىڭ ھوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىدىغان بولۇپ، بۇ ھوقۇق سۆزلەش ئەركىنلىكى، مەتبۇئات ئەركىنلىكى ۋە دىنىي ئەركىنلىك قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئامېرىكىدا بىرەر چېركاۋ ھۆكۈمرانلىق ئورنىدا تۇرالمايدىغان بولۇپ، دىنىي جەھەتتىكى رەڭدارلىق يولغا قويۇلىدۇ.

2. ئىندىۋىدۇئاللىق ياكى كىشىلىك خاسلىق

ئامېرىكىلىقلارنىڭ ئەركىنلىك چۈشەنچىسى ئىندىۋىدۇئاللىقنى ئاساس قىلىدىغان بولۇپ، ئىندىۋىدۇئاللىقنىڭ ئامېرىكىدىكى پەلسەپىلىك يىلتىزى ئىنتايىن چوڭقۇر. توماس جېففېرسون كىشىلەرنىڭ ئەركىن ئىندىۋىدۇئاللىق كىملىكىگە بىر مۇقەددەس نەرسە سۈپىتىدە مۇئامىلە قىلىنىشى كېرەك، ھەمدە ھەر بىر ئادەمنىڭ غۇرۇرى بىلەن ئىنساني پۈتۈنلۈكى ياكى ئىنتېگرىتى قاتتىق قوغدىلىشى كېرەك، دەپ قارىغان. ئامېرىكىنىڭ 19-ئەسىردىكى بىر قىسىم داڭلىق پەيلاسوپلىرى ئىندىۋىدۇئاللارنىڭ ئۆز ئىشىنى ئۆزى بىر تەرەپ قىلىشىنىڭ زۆرۈرلۈكىنى يەنىمۇ كۈچلۈك ھالدا ئىلگىرى سۈرگەن. ئۇلار كىشىلەرنى ئۆزىگە ئىشىنىشكە، ئۆزىنىڭ ۋىجدانىغا ئىشىنىشكە، ۋە كىشىلىك ئىش-ھەرىكەتلەرنى تۈزۈم ياكى ئادەت بويىچە قېلىپلاشتۇرۇشقا قارشى تۇرۇشقا چاقىرغان. ئامېرىكىدا 20-ئەسىرنىڭ بېشىدا ياشىغان بىر قىسىم داڭلىق ئەمەلىيەتچىلەر كىشىلەرنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى كونترول قىلالايدىغان

قابىلىيىتىگە ئىشىنىش ۋە ھۆرمەت قىلىشنى تەشەببۇس قىلغان. ئامېرىكىلىقلارنىڭ نەزىرىدە ئىندىۋىدۇئاللىق ھەم ئۆز كۈچىگە تايىنىشنى، ھەم ئىقتىسادىي جەھەتتە ئۆز-ئۆزىنى قامداش ئىقتىدارىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، ئۇ ئامېرىكا تارىخىدا بىر خىل مەركىزىي ئامىل بولۇپ كەلگەن. بېنجامىن فرانكلىن ھەتتا «ئۆزىنى ئۆزى ياراتقان ئادەم» دېگەن ئۇقۇمنىمۇ ئوتتۇرىغا قويغان.

3. ئەمەلىي نەرسىلەرنى ئىدېئاللاشتۇرۇش

كۆپلىگەن تارىخچىلارنىڭ قارىشىچە، ئامېرىكىلىقلارنىڭ ئەقىدىلىرى ۋە قىممەت قاراشلىرىنىڭ كۆپىنچىسى ئۇلارنىڭ چۆل-جەزىرىلەردىكى سەرگۈزەشتىلىرىدىن كەلگەن. چۆل-جەزىرىلەردە ھايات قالالىغان كۈچلۈك كىشىلەر ئامېرىكىلىقلارنىڭ قىممەت قاراشلىرىغا كۆپ تۆھپىلەرنى قوشقان. بۇ ئەھۋال نېمە ئۈچۈن ئامېرىكىلىقلار پەقەت ئەمەلىيچانلىقتا ئىگە نەرسىلەرنىلا ئىدېئاللاشتۇرىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. ئامېرىكىدا ئۈنۈم بېرىدىغان نەرسىلەر ھېساب، ئۈنۈم بەرمەيدىغان نەرسىلەر ھېساب ئەمەس. ئامېرىكىلىقلار ئۆزلىرىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن يېڭىلىق ياراتقۇچىلاردىن بولۇشقا مەجبۇرىي بولغان. ھازىر ئامېرىكىلىقلار ئەڭ پەخىرلىنىدىغان روھ «ھەر قانداق ئىشنى قىلغىلى بولىدۇ» دېگەن روھتىن ئىبارەت. ئۇلار ئۆزلىرىنى «بىز تەبىئىي ھالدا ھەممە ئىشلارنى ئۆزىمىز قىلىشقا يارىتىلغان»، دەپ ئويلايدۇ.

4. پىدائىيلىق

پىدائىيلىق دېگىنىمىز ھۆكۈمەتنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن ئەمەس، شەخسلەرنىڭ چاقىرىقى بىلەن ئادەملەر بىر-بىرىگە قىلىدىغان ياردەمنى كۆرسىتىدۇ. پىدائىيلار ناھايىتى كۈچلۈك ھاياتىي مەقسەتكە ئىگە كىشىلەر بولۇپ، ئۇلار باشقىلارغا قاراپ تۇرماي، ئۆزلىرى تەشكىللىنىپ، ھەمدە باشقىلارنىمۇ تەشكىللەپ، جامائەت دۈچ كەلگەن بىر ئالاھىدە مەسىلىنى ھەل قىلىدۇ، ياكى بىر جىددىي ئىجتىمائىي ئېھتىياجنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىدۇ. ئامېرىكىلىقلارنىڭ پىدائىيلىقى ئىنتايىن كۈچلۈك بولۇپ، ئامېرىكا نوپۇسىنىڭ 60 پىرسەنتى كەم دېگەندە بىردىن پىدائىيلار تەشكىلاتىغا ئەزا. ئامېرىكىلىقلار ئەمەلىي مەسىلىلەرنى ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ھەل قىلالايدىغان بىر خىل ئۈمىدۋار ئىپتىخارلىقىغا ئىگە بولۇپ، پىدائىيلىق ئەنە شۇنداق روھنىڭ بىر خىل نامايەندىسىدۇر. ئامېرىكىلىقلارنىڭ يەنە بىر ئالاھىدىلىكى ھەر خىل تىپتىكى ئۇيۇشمىلارنى قۇرۇشتىن ئىبارەت.

ماقالىنى ئوقۇپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە بىر ئويلاپ بېقىڭ: ھازىر چەت ئەلدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ قانچە پىرسەنتى مىللەت ئۈچۈن خالىسانە خىزمەت قىلىدىغان پىدائىيلاردىن بولۇۋاتىدۇ؟ ئۆتكەندە بىر قېرىندىشىمىز ھېسابلاپ مۆلچەرلەش ئارقىلىق، بىر گۇرۇپپا ئۇيغۇر زىيالىيلار دۇنيا جامائىتى ۋە ب د ت غا قارىتىپ چىقارغان بىر مۇراجىئەتنامىگە ئىمزا قويغان ئۇيغۇرلارنىڭ سانى چەت ئەلدىكى كومپيۇتېر ۋە زېرەكفون (ئەقىللىق يانفون) ئىشلىتەلەيدىغان ئۇيغۇرلار سانىنىڭ 0.1 پىرسەنتىگىمۇ يەتمىگەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

5. كۆچۈپ يۈرۈشكە ئامراق بولۇش

ئامېرىكا بىر كۆچمەنلەر دۆلىتى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۇنىڭدا ياشىغان خەلق ئەڭ دەسلەپىدىن باشلاپلا بىر مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ ئەمەلىي ئۇسۇلى باشقا يەرگە كۆچۈپ، ھاياتنى يېڭىدىن باشلاش، دەپ قارىغان. ئامېرىكىلىقلارنىڭ كۆچۈشكە ئامراق كېلىشى ياكى ھەرىكەتچانلىقى نىشانسىزلىقنىڭ نامايەندىسى بولماستىن، بەلكى ئۈمىدۋارلىقنىڭ نامايەندىسى. ئامېرىكىدا بىر يەردىن يەنە بىر يەرگە كۆچۈش بىر ئادەتتىكى ئىش بولۇپ، كۆپىنچە كىشىلەر ئۆز ئۆمرىدە 4 ياكى 5 ئوخشىمىغان شەھەرلەردە ياشاپ باقىدۇ. مېنىڭ ئامېرىكىغا كەلگىنىمگە ھازىر 30 يىل بولغان بولۇپ، ئاشۇ 30 يىل جەريانىدا بىز ئوخشىمىغان 4 شەھەردە ياشاپ باقتۇق. يەنى 3 قېتىم ئۆي كۆچۈپ بولدۇق. بىز تۇرغان ئۇ شەھەرلەرنىڭ ئارىلىقلىرىنىڭ ئەڭ يېقىنلىرى 150 كىلومېتىر، ئەڭ يىراقلىرى

600 كىلومېتىر كېلىدۇ. ئامېرىكىلىقلار «بىر ئۆي سېتىۋېلىش مەڭگۈ كۆچمەسلىكتىن دېرەك بېرىدۇ»، دېگەن قاراشنى ئىنتايىن ئۆچ كۆرىدۇ.

6. ۋەتەنپەرۋەرلىك

ئامېرىكىلىقلاردا يۇرتۋازلىق خاراكتېرى ئاساسىي جەھەتتىن مەۋجۇت ئەمەس. ئۇلاردا ئامېرىكىلىق بولۇش غۇرۇرى يۇرتداشلىق غۇرۇرىغا قارىغاندا كۆپ كۈچلۈك كېلىدۇ. بۇنىڭ نامايەندىسى سۈپىتىدە ئامېرىكىلىقلارنىڭ ھەر خىل ئالاھىدە ۋاقىتلاردا قولىدا ئامېرىكا بايرىقىنى كۆتۈرۈۋېلىشى، ماشىنىلىرىغا «مەن ئامېرىكىلىق بولغىنىمدىن ناھايىتى پەخىرلىنىمەن» دېگەن خەتلەرنى چاپلىۋېلىشى، ۋە ھەر بىر ئىسپورت پائالىيىتىنىڭ بېشىدا دۆلەت ئىستىقلال مارشىنى ئوقۇشى قاتارلىقلارنى تىلغا ئېلىش مۇمكىن. تەشەككۇر بايرىمى ۋە مۇستەقىللىق بايرىمى ئامېرىكىلىقلارنىڭ دۆلەت كىملىكى تۇيغۇسىنى ناھايىتى كۈچلەندۈرۈۋېتىدۇ. ئامېرىكىلىقلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىكى ئامېرىكىدەك بىر دۆلەتنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە ئۇنىڭدا ھازىرقىدەك ئەركىنلىكنىڭ ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇشى قاتارلىق تارىخىي دەۋر ۋە ئىلغار رېئاللىق بىلەن زىچ باغلانغان.

7. تەرەققىيات

ئەركىنلىك ئىدىيەسى بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك بولغىنى ئامېرىكىلىقلارنىڭ تەرەققىيات ئىدېئالىدۇر. ئامېرىكىنىڭ تەرەققىياتى چۆل-جەزىرىلەرنى ئادەم ياشايدىغان ماكانلارغا ئايلاندۇرۇش ۋە سانائەتنى كېڭەيتىش ئەھۋالى بىلەن ئۆلچىنىپ كەلدى. ئامېرىكىلىقلار ئۈچۈن پۇرسەتلەردىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىپ، تەرەققىي قىلىش ئىستىكى ئىنتايىن مۇھىم. بۇ كۆچمەنلەر جەمئىيىتىدە تەرەققىياتنى ھەر بىر ئادەم ئۆزىنىڭ نەچچە ئەۋلاد ئەجدادلىرىنىڭ ئائىلە تەرەققىياتى ئاساسىدا ئۆلچەيدۇ. كۆپلىگەن ئامېرىكىلىقلار «بىزنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئەجدادلىرىمىزدىن باشلاپ بۇ زېمىندا بىزنىڭ ئەھۋالىمىز ئەۋلادمۇ ئەۋلاد ياخشىلىنىپ ماڭدى»، دەپ قارايدۇ. كلاسسىك ئامېرىكا ئائىلە ھېكايىلىرىنىڭ ھەممىسى تەرەققىيات ھەققىدە يېزىلغان بولىدۇ. ئامېرىكا چۈشىنىڭ بىر قىسمى بوۋىسى ۋە مومىسىنىڭ دۇنيا قارىشىنى كېيىنكى ئەۋلادلارغا ئۆتكۈزۈپ بېرىشتىن ئىبارەت.

8. پەن ۋە ئەقلىيلىك (لوگىكىلىق تەپەككۇر) نى دىنىي ئېتىقادتىن ئۈستۈن ئورۇنغا قويۇش

ئامېرىكىدا خىرىستىئان دىندارلارنىڭ سانى ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 60 پىرسەنتىدىن كۆپرەكىنى ئىگىلەيدۇ. مەن 1996-يىلى دوكتور-ئاشتىلىق خىزمىتىمنى تاماملاشقا ئاز قالغاندا ئامېرىكىنىڭ ئاركانساس شتاتى كونۋاي شەھىرىدىكى بىر ئالىي مەكتەپكە پروفېسسورلۇق خىزمىتى ئۈچۈن كۆرۈشۈشكە باردىم. ھەمدە مەكتەپتىكىلەرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن شەھەرنى بىر قېتىم تېز سۈرئەتتە زىيارەت قىلدىم. ئۇ شەھەردە 30 مىڭدىن كۆپرەك نوپۇس بار بولۇپ، ئۇلار ئۈچۈن 73 چېركاۋ بار ئىكەن. بىرەر چېركاۋغا تەۋە ئەمەس كىشىلەر ئاساسەن مەۋجۇت ئەمەس ئىكەن. ئامېرىكا مەكتەپ تەربىيەسىدىن قالسىلا دىنىي تەربىيەگە تايىنىپ، كىشىلىك ئەخلاق جەھەتتە دۇنيا بويىچە خېلى ئالدىنقى ئورۇننى ساقلاپ كېلىۋاتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە، مائارىپ، ئىلىم-پەن، تېخنولوگىيە ۋە ئىنژېنېرلىق ساھەسىدىمۇ دۇنيانىڭ ئەڭ ئالدىدا كېتىۋاتىدۇ. ھازىرقى كالىفورنىيە نوپۇس سانى 39.5 مىليون بولۇپ، مۇشۇنچىلىك نوپۇس ئۈچۈن قۇرۇلغان 4 يىللىق ئالىي مەكتەپلەرنىڭ سانى 260 تىن ئاشىدۇ. ئىككى يىللىق ئالىي مەكتەپ ۋە ئوتتۇرا تېخنىكوملارنىڭ سانىمۇ 220 دىن ئاشىدۇ. ئەگەر بىزنىڭمۇ ئوخشاش نىسبەتتىكى ئالىي مەكتېپىمىز بار بولغان بولسا، شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇر نوپۇسىنى 20 مىليون دېسەكمۇ، بىزدە 130 تىن كۆپرەك 4 يىللىق ئالىي مەكتەپ بار بولۇشى كېرەك ئىدى. ئەمما بىزدە ئالىي مەكتەپنىڭ سانى 13 كىمۇ بېرىپ باقمىدى. بىز يۇقىرىقىدەك پاكىتلاردىن «پەن ۋە ئەقلىيلىكنى دىنىي ئېتىقادتىن ئۈستۈن ئورۇنغا قويۇش» دېگەن قىممەت قاراشنىڭ مەنىسىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ئاسانلا چۈشىنىۋالالايمىز.

چەت ئەلدىكى كۆپلىگەن خىتاي زىيالىيلىرى خىتاي دۆلىتىدە دىننى ئومۇملاشتۇرماي تۇرۇپ خىتاي دۆلىتىدىكى خەلقنىڭ ئىنسانلىق ساپاسىنى ۋە ئادىمىي ئەخلاقىنى ئۆستۈرگىلى بولمايدىغانلىقىنى تەكىتلەپ كەلدى. يېقىندا دونالد تىرامپنىڭ خىتاي ھۆكۈمىتىنى دىنىي ئەركىنلىكنى يولغا قويۇشقا قىستاۋاتقانلىقى ھەققىدە بەزى خەۋەرلەر تارقالدى. دىن ئادەملەرنىڭ ئىنسانلىق ساپاسىنى ئۆستۈرۈشتە ئىنتايىن مۇھىم رول ئوينايدۇ، ئەمما ئىنسانلار دىننى پەن ۋە لوگىكىلىق تەپەككۇرنىڭ ئۈستىگە قويۇۋالىدىكەن، ئىنتايىن ئېغىر زىيانلارنى تارتىدۇ. بۇنىڭ بىر ياخشى مىسالى بىز ئۇيغۇرلار. ئۇيغۇرلارنىڭ 14-ئەسىردىن 20-ئەسىرگىچە بولغان تارىخىي دەۋردە ناھايىتى زور دەرىجىدە ئارقىغا چېكىنىپ كېتىشى ئاساسىي جەھەتتىن دىننى پەن ۋە لوگىكىلىق تەپەككۇردىن ئۈستۈن ئورۇنغا قويۇۋېلىشىدىن بولغان. ئۇنىڭ دەردىنى بىز بۈگۈنمۇ ناھايىتى ئېچىنىشلىق دەرىجىدە تارتىۋاتىمىز.

9. ئامېرىكىلىقلار غايىسى ياكى ئامېرىكىلىقلار چۈشى

ئامېرىكىلىق يازغۇچى جەيمىس ئادامس ئۆزىنىڭ «ئامېرىكا داستانى» دېگەن دۇنياغا داڭلىق كىتابىدا ئامېرىكىلىقلار غايىسىنى مۇنداق دەپ تەسۋىرلىگەن: «ئۇ بىر زېمىننىڭ غايىسى بولۇپ، بۇ زېمىندا ھەر بىر ئادەمنىڭ تۇرمۇشى ياخشىراق بولۇشى، ھەر بىر ئادەم بايراق بولۇشى، ھەر بىر ئادەمنىڭ تۇرمۇشى پۈتۈنرەك بولۇشى، ھەممە ھەر بىر ئادەمنىڭ قابىلىيەتلىرى ۋە نەتىجىلىرىگە چۇشلۇق پۇرسەتلەر يارىتىلغان بولۇشى كېرەك.» بۇ ئامېرىكىلىقلارغا ئىقتىسادچان بولۇش، قاتتىق ئىشلەش، ئائىلىسىگە سادىق بولۇش، ۋە ئەركىن ئىگىلىك سىستېمىسىغا ئىشىنىش ئارقىلىق ئۆز-ئۆزىنى رازى قىلغىلى بولىدۇ، دېگەن ئۇقۇمنى ئۆگىتىدۇ. ئامېرىكىلىقلار غايىسى كىشىلەرنىڭ قابىلىيىتىگە ئاساسلانغان بولۇپ، ھەر قانداق بىر نىشاننى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن يېتەرلىك دەرىجىدە تىرىشچانلىق كۆرسىتىشنى ئالدىنقى شەرت قىلىدۇ.

ئاخىرقى سۆز

ھەممەيلەننىڭ خەۋىرىدە بولغىنىدەك، ئامېرىكىنى قۇرۇپ، ئامېرىكا ئاساسىي قانۇنىنى يېزىپ چىققانلار دۇنيا تارىخىدىكى ئەڭ داڭلىق مۇتەپەككۇرلار قاتارىدىن ئورۇن ئالغان كىشىلەر. يۇقىرىدىكىدەك قىممەت قاراشلىرى ئەنە شۇنداق ئۇلۇغ مۇتەپەككۇرلارنىڭ يېتەكچىلىكىدە ۋۇجۇدقا كەلگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىر مۇھىم ئېلېمېنت مائارىپ ۋە ئىلىم-پەننى ئەڭ مۇھىم ئورۇنغا قويۇشتىن ئىبارەت. ئوقۇمىغان، ياكى ئانچە ياخشى ئوقۇيالمىغان، ۋە لوگىكىلىق تەپەككۇر قىلالمايدىغان كىشىلەر ئۈچۈن يۇقىرىدىكى قىممەت قاراشلىرىنىڭ بەزىلىرى سەلبىي نەرسىگە ئۆزگىرىپ قېلىشى ياكى سەلبىي رول ئوينىشىمۇ مۇمكىن. مەسىلەن، ھازىر چەت ئەلدىكى ئۇيغۇرلار ئىچىدە ئىندىۋىدۇئاللىقى ناھايىتى كۈچلۈك، ئەمما ئۇ سەلبىي جەھەتتە رول ئويناۋاتقان ئەھۋال خېلى ئېغىر. ئەمەلىي نەرسىلەرنى ئەمەس، قۇرۇق شوئارلارنى ئىدېئاللاشتۇرۇۋالىدىغان ئەھۋالمۇ ئىنتايىن ئېغىر. كومپيۇتېر ئالدىدا ناھايىتى كۆپ يۈرىدىغان، ئەمما ئەمەلىي پىدائىيلارغا ھاجەت چۈشكەن يەرلەردە زادىلا تاپقىلى بولمايدىغان كىشىلەرمۇ بارغانسېرى كۆپىيىپ مېڭىۋاتىدۇ. بۇنىڭدىن بىز مەلۇم قىممەت قاراشلىرىنىڭ ئىجابىي نەرسە بولۇشى ياكى ئىجابىي ئۈنۈم بېرىشىنىڭ ئالدىنقى شەرتى ئىلمىي ئاساستا ئىش قىلىشنى ۋە لوگىكىلىق تەپەككۇر قىلىشنى بىلىش ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ يېتەلەيمىز.

مەن ئالدىنقى قېتىم تەييارلىغان «قىممەت قارىشى دېگەن نېمە؟» دېگەن ماقالىنى تورلارغا چىقارغاندىن كېيىن، مېنىڭ بىر قانچە دوستلىرىم سۆز بىرىكمىسىنىڭ بىر ئىگىسى يوق ئەھۋالدا ئۇ سۆزنى «قىممەت قارىشى» ئەمەس، «قىممەت قاراش» دەپ ئالسا ئۇيغۇر گىرامماتىكىسىغا تېخىمۇ ئۇيغۇن كېلىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بەردى. يەنە بىر قانچە دوستلىرىم «قىممەت قاراش» نىڭ ئورنىغا «قىممەت» ياكى «قەدىر» دېگەن سۆزنى ئىشلىتىشنى تەكلىپ قىلدى. يەنە بىر دوستۇم ماڭا بۇرۇن «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىدا بۇ سۆزنىڭ ئورنىغا «قەدىرىيەت» دېگەن ئاتالغۇ ئىشلىتىپ بېقىلغانلىقىنى دەپ بەردى. ئالدىنقى ماقالەم بىلەن ئوخشاش بولسۇن ئۈچۈن مەن مەزكۇر يازمامدا «قىممەت قاراش» سۆزىنى ئىشلىتىۋەردىم. ئەمما ئوقۇرمەنلەرنى يۇقىرىدىكى ئەھۋال ۋە تەكلىپلەردىن خەۋەردار قىلىپ قويۇشنى مۇۋاپىق كۆردۈم. مەن بۇ يەردە يۇقىرىدىكى تەكلىپلەرنى بەرگەن بارلىق دوستلىرىمغا كۆپتىن-كۆپ رەھمەت ئېيتىمەن.

لوندوندىكى ئەزىز ئەيسا ئەلكۈن ئىنىمىز «قىممەت قاراش» مەسلىسى ھەققىدە ماڭا تۆۋەندىكى تەكلىپنى بەردى:

«قىممەت قاراش - بۇ ھەقىقەتەنمۇ دائىرىسى ۋە ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان مەزمۇنلىرى كەڭ بىر ئۇقۇم. ئۇ ھەر بىر مىللەت ۋە جەمئىيەتتە، ھەر بىر ئوخشىمىغان جەمئىيەت تۈزۈملىرىدە پەرقلىق بولىدۇ. سىز دېگەندەك ئۇيغۇرلار 2017-يىلىدىن كېيىنكى مىللىي مەۋجۇتلۇق كۈرىشى دەۋرىدىكى يېڭى بىر قىممەت قاراشقا ئىگە بولۇشى ياكى شۇنداق بىر قىممەت قاراشنى تۇرغۇزۇشى كېرەك. مەرھۇم مەدەنىيەتشۇناس ئالىمىمىز ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن بۇ ھەقتە بىر قانچە كىتاب يېزىپمۇ تۈگىتەلمىگەن. ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيەت ۋە دۇنيا قاراشلىرى (ئۇيغۇر پەلسەپىسى) ئۇيغۇرلارنىڭ 2017-يىلىدىن كېيىنكى خىتاي قىرغىنچىلىقى دەۋرىدە ئۇيغۇر جەمئىيىتى رېئاللىقى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ئۇيغۇر قىممەت قارىشىنى تۇرغۇزۇشتا مۇھىم مەنبەلىك رولىنى ئوينايدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن بارلىق ئۇيغۇر زىيالىيلىرى ئوقۇلىنىشى ۋە قەلەم تەۋرىتىشى زۆرۈر.» ئەزىز ئەيسا ئەلكۈن ئىنىمىز زىيالىيلارنىڭ تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ ئىزدىنىشى ئۈچۈن ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن ئۇستازنىڭ تۆۋەندىكى كىتابى (بۇ يەردە بېرىلگىنى PDF نۇسخىسىنىڭ تور ئادرېسى) نى تەۋسىيە قىلدى:
https://elkitab.org/uyghur_pelsepe_tarixi-abdushukurmuhemmetmin/

مەن ئىمكانىيىتى بار زىيالىي قېرىنداشلارنى ئالدىنقى يازمامدا تەۋسىيە قىلغان 4 دەۋردىكى ئۇيغۇر قىممەت قاراشلىرى ھەققىدە ئىزدىنىپ، چەت ئەلدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ بۈنىڭدىن كېيىن توغرا ياشىشىغا ياردىمى بولىدىغان يېڭى «قىممەت قاراش» لارنى تەۋسىيە قىلىشقا چاقىرىمەن.

پايدىلىنىش ماتېرىياللىرى:

[1] American Core Beliefs:
https://www.hasdk12.org/cms/lib3/PA01001366/Centricity/Domain/854/American%20Core%20Beliefs.pdf

[2] James Truslow Adams
https://en.wikipedia.org/wiki/James_Truslow_Adams